

До Спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28
у Харківському національному університеті
імені В.Н. Каразіна м. Харків, майдан
Свободи, 6, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

СПАСИБО-ФАТЄЄВОЇ ІННИ ВАЛЕНТИНІВНИ

на дисертацію Сліпченка Анатолія Святославовича

«Способи та форми цивільного обороту речей»,

подану на здобуття наукового ступеню кандидата

**юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та цивільний
процес; сімейне право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Цивільний оборот є такою реалією нашого буття, без чого не можливо його собі уявити. Комерція, розподіл праці та її результатів, створення різного роду об'єктів, гігантські масштаби споживання – все це неодмінно вимагає відчуження і придбання матеріальних благ. Майже всі сфери діяльності фізичних та юридичних осіб мають безпосередньою складовою цивільний оборот речей. Серед них є такі, де оборот є центральною ланкою правовідносин – це виробництво і реалізація продукції. Є сфери, де потреба в обороті виникає час від часу, але тим не менш він відіграє не аби яке значення – наприклад, ринок нерухомості.

Відчуження і придбання різноманітних речей має свої особливості в силу їх різних способів, специфіки самих речей та їх правового регулювання. Тому тематика цивільного обороту є невичерпною і має багато граней. На цивільний оборот з цивілістичної точки зору можна дивитися під різним кутом, що дає змогу відкривати все більше і більше важливих для права

аспектів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що для такої ємної категорії, як цивільний оборот, найважливішими є ті основоположні засади, на яких він ґрунтується. Решта ж позицій, що стосуються цивільного обороту – підстави і способи набуття прав на речі, їх оформлення, умови, вимоги тощо – все це слідуватиме з цих засад. І навпаки. Проблеми, що виникають при обороті речей, які демонструє практика, потребують узагальнення і виведення за дужки тих основних позицій, завдяки яким і проблеми можуть бути подолані.

Саме тому актуальними виявляються такі базові модуси, дослідженням яких присв'ячено дисертаційну роботу А. С. Сліпченка, - правонаступництво, відчуження, присвоєння тощо. Без їх з'ясування відповіді на питання про добросовісність правонабуття, обсяг прав та обов'язків особи по відношенню до переданої їй речі, форми захисту цих прав неможливо.

У такому контексті тема дисертаційного дослідження А. С. Сліпченка є актуальною як для вітчизняної цивілістики, так і для правозастосовчої діяльності, оскільки наукове осмислення тих категорій, які піддаються аналізу дисертантом, є передумовою вирішення численних питань, що постають на практиці стосовно правонаступництва, моменту набуття прав та їх обсягу тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Рецензована праця виконана в межах та відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10 (зі змінами, внесеними постановою загальних зборів № 4-12 від 5 березня 2012 р.), та напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016-2019 роки «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (державний реєстраційний номер 0116U000914).

Мета, об'єкт і предмет дослідження сформульовані ясно і чітко. З них слідує, що дослідник обрав за мету верхній рівень наукових пошуків, які присвячуються визначенню загальних положень цивільного обороту, способам та формам цивільного обороту речей, їх взаємозв'язку як елементів єдиної системи. Такий підхід заслуговує на підтримку і є базовим для дослідження спектру завдань, які визначаються автором і відповідають науковій спеціальності 12.00.03.

Методологічна основа дослідження покликана сприяти відповідає поставленій меті завданням. Завдяки філософським, загальнонауковим та спеціальним методам наукового пізнання дисертанту вдалося належним чином розкрити тематику дослідження. Окрім широко використовуваних цивілістичі системно-структурного, системно-порівняльного, системно-функціонального, порівняльного методів дослідження, в роботі влучно застосовані й такі методи дослідження, як апагогія (метод від противного), метод виключення та інші методи пізнання процесів і явищ.

Джерельна база дослідження значна – вона складається з 330 найменувань, це як вітчизняна література з цивілістики, теорії та філософії права, так і наукові праці зарубіжних авторів і матеріали судової практики.

Основні положення дисертації отримали належну апробацію: вони обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, а також доповідалися на 3 науково-практичних конференціях.

Наукова новизна основних положень та висновків дисертації полягає в тому, що дисертаційна робота є однією з перших в цивілістичній науці України системних праць, що присвячена способам та формам цивільного обороту речей.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає в їх значущості насамперед в науково-теоретичній площині, а відтак вони можуть слугувати підґрунтям для проведення подальших загальнотеоретичних досліджень у науково-дослідній сфері стосовно правонабуття,

правонаступництва, обсягу прав; у правотворчості - для удосконалення положень вітчизняного законодавства у сфері регулювання переходу прав на речі, його моменту та обсягу правонаступництва; у правозастосовній діяльності - при доведенні наявності в особи прав та їх захисту; у навчальному процесі - матеріали дисертації знайдуть застосування при підготовці підручників та навчальних посібників, а також у викладанні навчальних дисциплін: “Цивільне право” та інших дисциплін і спецкурсів цивільно-правового характеру.

Загальна структура роботи продумана і виважена. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації - 252 сторінок, з них 215 основного тексту. Кількість використаних джерел - 204 найменування на 19 сторінках, додаток викладено на 2 сторінках.

Загалом найбільш суттєвими здобутками дисертанта, що характеризують наукову новизну і практичну значущість рецензованого дослідження, на наш погляд, є такі.

1. Запропонування для застосування поняття правовстановлення як одного з видів первинного правонабуття. Слід цілком погодитись з автором у тому, що це поняття варто підведення до рангу набуття прав і правонаступництва. Цей термін потребує введення у вживання у нормах цивільного права разом із підставами набуття права власності.

2. Пропозицію виділяти такі види правовстановлення, як: на нічийні речі та на присвоєні кимось блага. Слід цілком погодитись із тим, що важливим для правового регулювання і для набуття прав на такі речі є те, що набуттю прав на речі, які нікому не належали, властива проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх. Під час перебування речей у такому правовому стані виявляються цілком специфічні особливості стосовно прав на них в певних осіб та дій, що мають здійснюватися по відношенню до цих речей.

3. Твердження про можливість існування речей як об'єктів цивільного права і в тому разі, коли вони нікому не належать. Тобто, заявляється про допустимість безсуб'єктних прав на речі. Це бачення демонструє дещодеформовану структуру правовідносин, до складу якої зазвичай входить такий істотний елемент, як суб'єкт. І дійсно, що у відсутність суб'єкта важко уявити собі право на об'єкт, оскільки це право суб'єктивне, тобто таке, що належить певній особі, суб'єкту. Водночас матеріальні блага не зникають із реалій, в яких вони існували, в тому разі, коли суб'єкт, якому вони належали, стає невідомим вузькому або широкому колу осіб. Тому для цих речей об'єктивним правом встановлено специфічний правовий режим, який існує певний проміжок часу і з певною метою. Основним для нього є те, аби ці речі не «випали» зі звичайної сфери існування, в якій вони приносять користь конкретним особам, а можливо й суспільству. Крім того, законодавець опікується зберегти можливість для їх власника відновити свій зв'язок з цими речами, а для осіб, які тримають ці речі, додержуючись вимог закону, набуття право власності на них.

Крім тих прикладів, які наводить дисертант (безхазяйна річ, річ, від якої власник відмовився, скарб, річ, яка не має власника, реквізоване майно тощо), на практиці виникало чимало складнощів стосовно майна, яке не увійшло до статутного капіталу юридичних осіб, створених при приватизації державного майна. Думається, що міркування з цього приводу прикрасили б роботу і розширили її горизонти.

4. Являють певний інтерес міркування автора стосовно співвідношення прав власника та осіб, яким належить його річ по праву (зокрема, орендар), через поняття присвоєності в різному його розумінні (с. 142 і далі). Дійсно, що власник з переданням своєї речі орендарю, втрачає можливості з володіння та користування нею. Більше того, володілець в таких випадках по відношенню до третіх осіб уповноваженою особою в абсолютних правовідносинах. Подібні модифікації прав (а скоріше, правового режиму) свідчать про те, що обмежуватися тріадою

правомочностей власника при характеристиці цього права не слід. А крім того, це доводить, що існують перехресні правовідносини (абсолютні та відносні) і навіть про те, що не слід беззаперечно відкидати бачення права оренди й як права речового, про що також в цивілістиці розгорнулася не абияка дискусія.

5. Комплекс та правова природа прав на річ, від якої власник відмовився або право на яку не здійснює тривалий час, в тому числі в разі, коли відомості про власника такої речі взагалі невідомі (с.121 та ін.). Слід підтримати автора у тому, що в цих випадках змінюється не тільки суб'єктивне ставлення до набутого блага, а й об'єктивне право визнає такий стан та надає йому відповідний захист, причому ще до моменту виникнення права власності (спливу набувальної давності).

6. Продуктивним є підхід дослідника щодо потрібного бачення категорій відчуження та переходу, що аналізуються в роботі – це підстава, процес та наслідки. І перехресний аналіз цих понять черезприсвоєність та динамічні процедури – перехід, передання, прийняття тощо. Звичайно, при цьому приділяється увага й додержанню вимог закону щодо здійснення певних дій, форми правочинів та державної реєстрації прав.

7. Лейтмотивом в роботі проходить тематика відчуження та присвоєності. Дисертант вірно відмічає їх взаємообумовленість (с.104 та інші), яка полягає у тому, що відчуження як підстава породжує зміну стану присвоєності, а стан присвоєності об'єкта є передумовою для подальшого відчуження, як юридичного факту. Змінений стан присвоєності є кінцевим результатом акту відчуження.

Безумовно вірно й те, що відчуження характеризується як один із різновидів розпорядження річчю (с. 93 та ін.), про види відчуження (адресне та безадресне, вольове і поза волею власника).

В цілому, дисертація А. С. Сліпченка справляє враження глибокої теоретичної праці, в якій аналіз, міркування і висновки, зроблені автором, вивірені, продумані та обґрунтовані. Автор демонструє хороші

навички дослідника, який здатний виявити протиріччя, недоліки й інші вади в правовому регулюванні та правозастосуванні, і надати пропозиції стосовно подолання такого стану. Його дискусія коректна, а позиція – достатнім чином аргументована. Положення, що виносяться на захист, більшою мірою містять ознаки наукової новизни, є результатом його самостійної роботи та кроками в досягненні поставленої перед собою мети.

Разом із цілком позитивним ставленням до висновків, отриманим автором в ході свого дослідження, варто відзначити й на ті спірні умовиводи, неузгодження і деяку недосказаність, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами подальшої розробки проблем у сфері правонабуття та цивільного обороту.

1. Зауваження загального порядку наступні.

1.1. Попри те, що відповідно до зазначеної в роботі мети наукової праці А. С. Сліпченка, вона присвячена загальним положень цивільного обороту речей, його способам та формам, і саме так витримується все дослідження, в ній явно бракує практичної підкладки. Автор протягом всієї роботи залишається в теоретичному ефірі. І ті деякі приклади з судової практики є скоріш виключенням, ніж орієнтиром для того, щоб саме вони явили собою фокус проблеми, яку вбачив би дисертант в сфері цивільного обороту. Тобто, в роботі явно (навмисно чи ні, а якщо навмисно, то ясно навіщо) вихолощений практичний аспект. При чому, якщо автор характеризує цивільний оборот речей через відчуження, передачу і як підставу, і як процес, і як наслідок, то в судовій практиці є міриади проблем, неподоланих протиріч, різних підходів, які зробили б цей теоретичний ефір наближеним до життєвих реалій. Власне, для чого і призначені наука і теорія самі по собі.

Видається, що робота дещо зайво казуїстична. Вона перенасичена різного роду претензійними висловленнями, важкою аналітикою, приводом для якої часто обираються або слугують такі причини, що не заслуговують такої прискіпливої уваги. Такий аналіз різних явищ та категорій надто

перевантажений якимись критичними твердженнями, подібними філософським, не сприяє виявленню їх суті. Так, на с.54: де автор розмірковує про те, що після смерті спадкодавець вже не може розглядатися носієм суб'єктивних прав та обов'язків, оскільки його правоздатність припинилася, з чим не можна не погодитися, бо інше суперечило б здоровому глузду, тим не менш він не заторкує доволі цікавий підхід, зафіксований у п. 66 Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 1127 від 25.12.2015 р., яким допускається державна реєстрація права за померлою особою. Тобто, бажано було б перевести всі філософсько-теоретичні міркування в практичну площину.

1.2. Можливо, як наслідок браку практичних проблем, в дисертації автор майже постійно повертається до одних і тих само прикладів та правових механізмів, що стосуються знахідки, скарбу, бездоглядної домашньої тварини, спадкування тощо. Вони супроводжують міркування і стосовно відчуження, і переходу, і правонабуття, і правонаступництва. Разом із тим, якщо б дисертант ретельніше опрацював би судову практику, то йому не треба було б обертатися лише в цьому колі прикладів.

1.3. Ще одна загальна заувага, що одразу заявляє про себе – це твердження автора про відсутність у нього сумнівів з приводу тих чи інших тверджень, якихвсього в роботі 20. Це свідчить про те, що автор переконаний у власній правоті, демонструє зайву самовпевненість.

1.4. Дисертант в своїх міркуваннях частоспирається на текст норми закону, покладаючись на бездоганність її формулювання (наприклад, с.51). З одного боку, така повага до легального унормування схвальна, але чи можна беззастережно покладатися на законодавця? До того ж, саме дисертаційні дослідження часто приводять до пропозицій зміни норми, закріпленої в законі.

1.5. Робота має стилістичні та граматичні вади, потребує редагування.

2. Зауваження стосовно принципів положень, які є основними для базового аналізу в роботі.

2.1. Ключовим для цієї наукової роботи є поняття цивільного обороту. Разом із тим не склалося враження, що автор однозначно з цим питанням розібрався, оскільки ним: (а) цивільний оборот характеризується як система, що поєднує динаміку об'єктів цивільного права та динаміку суб'єктивних прав на них (зазначаючи на «базову одиницю» того, що знаходиться у русі - це стан присвоєності об'єкта). Про це йдеться як на початку дисертації (підрозділ 1.1.), так і по всьому тексту, де розкривається, сутність присвоєності; (б) виявляється його сутність через сукупність норм, які забезпечують задоволення потреб певним чином (с. 27 і далі), але без зазначення того, що ж собою являє ця сукупність норм (інститут, субінститут чи щось інше). Тим більш, що ця сукупність норм є розпорошеною у багатьох інститутах і підгалузях цивільного права; (в) сутність цивільного обороту також ним вбачається у сукупності усіх або частини юридичних фактів (с. 31); (г) стверджується, що «цивільний оборот оформляє відображення» (с.34); (д) йдеться й про зміст цивільного обороту, який є «сутністю тієї чи іншої природної або соціальної реальності» (с.39)

2.2. Автор розглядає «частину цивільного обороту» (с.49) як кожне і всяке фрагментарне відчуження та перехід благ, а не систему в цілому. Тобто, її мікрорівень, а не макрорівень. Напевно, слід було би окреслити обидва рівні, що явно відповідало б «жанру» цієї роботи як насамперед теоретичної праці.

2.3. Автор подає бачення присвоєності через монополію, що, як на мене, не найкраща його характеристика, яку можна було б підтримати, адже навіть в сфері права інтелектуальної власності подібний підхід переглядається і лунають все більше критичних поглядів щодо нього.

2.4. В роботі багато уваги приділяється співвідношенню понять «відчуження», «передача», «перехід», «розпорядження». Варто було б додати й про вилучення майна. Потребує уточнення співвідношення цих понять і

критерії їх розмежування. Автор схиляється до думки, що відчуження та перехід є різнопорядковими, різноплановими поняттями по відношенню до передачі (с.53). Однак, складається враження про недостатню аргументованість цього. Думається, що відчуження речі являє собою дії особи з наміром припинити своє право на річ. Перехід має використовуватися лише щодо прав. Передача є фактичною дією по відношенню до об'єктів (речей) на виконання того факту (як правило, правочину), що слугує її підставою. Прив'язка ж в правовому аналізі лише до лінгвістичного і навіть психологічного аспекту відчуття речі як своєї або чужої (присвоєння-відчуження – с.78 та далі), не є тим вагомим аргументом, який би цілком і повністю задовольнив будь-якого правника. Мимохідь про іншу аргументацію йдеться на с.94, 101, де автор вказує на те, що «якщо майно своє (присвоєне), то це повинно відображатися не тільки у суб'єктивному (психологічному) ставленні особи до нього як до свого, а і визнаватися об'єктивним правом як юридично значиме. Якщо ж об'єкт чужий, то повинно мати місце відповідне суб'єктивне ставлення суб'єкта до нього як не до свого, що також визнається об'єктивним правом як юридично значиме». Думається, що саме це є ключовим для відчуження.

Взагалі автор все пригортає під купол відчуження і не ясно, наскільки обґрунтовано та доцільно робити з нього гутаперчеве поняття, адже вже є устояні поняття, якими оперує наука і судова практика, а в роботі не наводиться такий «запит» з боку практики, щоб переглядати їх.

2.6. Не ясне походження деяких позицій автора. Так, коментуючи володіння річчю, переданою за договором, після спливу його строку (с.88), автор зазначає на те, що продовження її утримання є протиправним. Однак, якщо так, то по-перше, протиправна поведінка особи не може привести до набуття права власності на таку річ; по-друге, з самої норми ад ніяк не слідує, що володілець речі чинить перешкоди власнику в поверненні йому речі.

2.7. Стосовно позиції автора, що зміна правовідносин має місце шляхом зміни будь-якого їх елемента (с.153-156), слід висловитись проти зайвих

перетворень, які начебто чинять вплив на правовідносини. Так, в роботі наводиться приклад із саджанцем та плодовим родючим деревом, на яке він перетвориться, як різні об'єктами. Натомість так само можна стверджувати й щодо дорослішання особи, яка, скажімо, ж власником. Коли вона є малолітньою, то це право здійснюється в одному правовому режимі, коли неповнолітньою – в іншому, з настанням повноліття знов змінюються правовідносини. А коли особа одружується та народжується дитина – наявні ще інші зміни. Але це все стосується не зміни правовідносин, а зміни правового режиму.

Загалом подана на захист дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, котра містить вирішення важливого для сучасної доктрини цивільного обороту та набуття права власності наукового завдання, що полягає у розкритті та науковому обґрунтуванні різних засад, підстав і наслідків відчуження речей та переходу прав на них.

Основні результати дисертації досить повно викладені в 6 наукових статтях, з яких 4 опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, 2 - у зарубіжних наукових виданнях, та 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

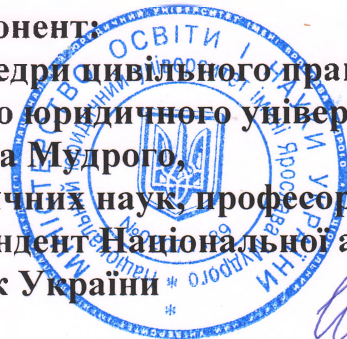
Співставлення текстів дисертації та автореферату свідчить, що їх основний зміст є тотожним.

На підставі вищевикладеного вважаємо, що дисертація «Способи та форми цивільного обороту речей» за змістом та формою відповідає вимогам п.11-13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація на тему: «Способи та форми цивільного обороту речей», подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (з наступними змінами), а її автор –Сліпченко Анатолій Святославович - заслуговує на

присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право.

Офіційний опонент:
професор кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
Імені Ярослава Мудрого,
Доктор юридичних наук, професор,
Член-кореспондент Національної академії
правових наук України

І. В. Спасибо-Фатєєва

Підпис	<i>Спасибо-Фатеева І.В.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач. ВК	<i>[Signature]</i>
* 11 * 05 2019 р.	